

Sven-Eric Liedman Blickar tillbaka

S-E.Liedman

November 6-7, 2008

Titeln är underfundig, delad i två, med författarnamnet högst uppe i vänstra hörnet, och resten av satsen i nedre högra. Skall allt tas i ett svep, och 'blickar' utgörandes ett verb och ett predikat i den sats som den totala titeln utgör, eller skall det tas i två, och 'Blickar' utgörandes ett substantivi plural i ett korthugget elliptiskt uttryck? Omslagsbilden utgöres av ett groteskt förstorat porträtt som anknyter till författarens allmänna inledande betraktelse i själva boken..

Ja, författaren inleder med en liten fristående betraktelse över vad ett självporträtt egentligen innebär. Är den bild som framkommer i spegeln något som tillhör individen själv eller är det ett objekt som tillkommer den utomstående betraktaren? Jaget är både ett subjekt och ett objekt. Det egna livet uppleves innifrån, men samtidigt är det ett objekt bland många andra i den utomståendes erfarenhetsvärld. Jaget är en förutsättning, likväl som en begränsning, och jagets klaustrofobiska begränsning utgör en av den av den uppväxande författarens första gastkramande ångestupplevelser när barndom uppgår i puberteten. Ja vi är fångna i våra jag och kommer endast att befrias från dessa i och med vår individuella upplösning, en av de få saker som den snabbt krympande framtiden har i sitt sköte.

Liedman har varit en framgångsrik författare i det Bonnierska stallet med ett antal bästsäljande verk som uppmärksammats och därmed därtill tillåtit en smalare produktion dessutom i förlagets hägn. Skall en självbiografi ränta sig? Liedman ges uppdraget som tydligen både fascinerar och beklämmer honom. Att under några månader så intimt umgås med sina egna minnen och ja - tillbakablickar, är både förförande och smått motbjudande. Den flyhänte skribenten både reser sig inför uppmaningen samt undflyr den. Barndomsbilder från det skånska Vittslöv målas upp. Det rör ett lågkyrkerligt hem, så typiskt svenskt, och i detta fall med en relativt välbärgad modersfamilj, med en fader som klättrat upp och blivit präst, medan det ännu var en viss status med att vara präst och härska över en prästgård och vara det andliga centrumet i sällskapslivet. Detta är 40-tal. Krigsår, gengasbilar, sedan skolgång, och äventyrliga bilfärder med pappan. Retroaktivt en idyll, med mamman hemmafru och ivrig bakerska.

Skolgången var fortfarande något centralt under denna epok. Skolan var, åtminstone under de första åren, både en rättighet och ett privilegium. Sedan skulle agnarna skiljas från vetet, och de med håg och fallenhet (och sociala förväntningar) skulle fortsätta vidare och inta sin rättmätiga plats bland samhällets grädda. Författaren, prästsonen, faller inte inom ramen. Visserligen går han efter fjärde klass vidare i den förmodade gräddfilen, men han visar sig inte ha någon håg för studier där borta i läroverket i Kristianstad. Vad kan man dra för slutsats av detta? Att den gamla svenska skolan var undermålig, att den var en andelös pluggskola, där flit snarare än begåvning fällde utslaget? En anomali som barmhärtigt nog har ersatts av en modern progressiv variant vägled av modern, vetenskapligt beprövad pedagogik i vilken varje barns anlag och potential både upptäckes,

identifieras samt utvecklas. Liedman bekänner sig till synes åtminstone till en del åt denna syn, givandes en icke namnämnd liberal politiker en känga för dennes vilja till återgång. Liedman är lyckligt lottad, det finns alternativ, nämligen Hermods, samt en förståelse och en vilja till stöttning från sin familjs sida. Liedman läser på egen hand och går upp i studenten som privatist ett antal år tidigare än vad han skulle ha gjort hade han följt den konventionella vägen. Vad sluter man av detta? Liedman pluggar, det tycks passa honom (som de flesta). Den pedagogik och syn på lärandet som Hermods förmedlar är väl i stort sett knappast väsensskilt från den då förhärskande skolans, i så fall skulle väl institutet knappast ha kunnat överleva. Han slipper snorkiga lärare, samt prov, men även kamrater. Det hela är möjligt tack vare en hård disciplin, som i detta fall fungerar. Frågan man skall ställa sig är vad för alternativ Liedman skulle ha erbjudits hade han gått i en modern skola. Hade dessa problem med skolk och ointresse inte förelegat? Det verkar otroligt, åtminstone är förekomsten av detta ännu högre i den moderna skolan än i den gamla (även om man inte skall göra sig några idylliska illusioner). Men vad hade nu varit alternativet? En lämplig form av friskola? Det finns ju så många nu på den fria skolmarknaden, uppenbarligen borde något ha passat. Jag är tveksam. Trots att den vägledande ledstjärnan för den moderna skolan är att förhindra utslagningen, är den i själva verket hårdare och obevekligare i sin utslagning än den skola den ersatte. I sin ambition att undanröja betygshetsen och befrämja lärandets för sin egen skull, har den snarare skärpt den förra och gjort den senare till en lyx som i stort sett endast kan utnyttjas av dem som saknar fallenheten i vilket fall som helst. I den gamla skolan kunde man komma vidare även med medelmåttiga betyg, och var man utestängd på grund av avsaknaden av formella meriter fanns det alternativa vägar i betydligt högre omfattning än det gör nu. Liedman var sannerligen lyckosam att hans skolaversion inträffade under den epok som den gjorde¹.

Hermodskusren och det egna ansvarstagandet väcker en slumrande intellektuell potential (eller är det tvärtom, den uppväckta potentialen motiverar disciplinen?). Han upptäcker sent omsider litteraturen och den större världen, som endast böcker kan ge inträde till. Vari ligger egentligen hans begåvning? Som liten visade han en viss fallenhet och håg för matematiken, liksom ett intresse för naturkunskap. Kanske han skulle bli läkare som hans far kanske drömde om? Fallenheten för matematiken är inte så ovanlig som man skulle kanske föreställa sig. Många barn dras instinktivt åt en aktivitet som baseras på logisk skärpa och klarhet, där det egna intellektet blir till en auktoritet, och där man inte behöver plugga och slå in osammanhängande fakta, utan där förståelsen tar högsätet. Men därifrån är det ett långt steg till att bli en fullfjädrad matematiker. Som Liedman mycket riktigt påpekar, de fortsatta studierna i matematik präglades av otålighet. När väl principerna var förstådda, eller åtminstone så trodda vara, skyndade han vidare. Detta är turisten som snabbt forslas fram i sin chaufförstyrda bil och ser en och annan glimt genom den skuggade fönsterrutan. Att uppnå förtrogenhet med matematiken kräver övning och eftertanke, och framför allt ett oavbrutet brottandes med matematiska problem motiverad av genuin nyfikenhet snarare än önskan efter kompetens. Den gamla dragningen till matematikens klarhet och precision finns väl kvar där alltid, och dess slutliga

¹ Dock man skall inte förglömma att detta alternativ existerade tack vare den relativt välbeställda och bildade familjebakgrund han hade förmånen att födas in i. En social verklighet som till en viss del kan förklara den tolerans den gamla skolan kunde kosta på sig.

utlopp finner han så småningom i sina filosofistudier under sina universitetsår. Intresset för naturkunskap är ännu naturligare och utbredd bland barn. Ett av naturen nyfiket barn kan inte undgå att fascineras av den mångfald denne omges av. Både matematiken och naturen kommer dock på undantag, vad som verkligen fascinerade den unge Liedmann var läsandet, och som en naturlig följd skrivandet. Ju svårare och ogenomträngligare en skrift är, desto större utmaningen att ge sig i kast med den. Och eftersom böcker öppnar nya världar, borde svåra böcker öppna än mera främmande och spännande. Därför en dragning åt Sartre, Marx och Hegel. Det litterära underbarnet är inte någon nymodighet i mitten av 50-talet. Personer som Pär Wästberg har gått i bräschen ett antal år tidigare. Liedman publicerar sig i tidningar, skriver inte bara om Sartre men skriver även noveller. Förlagen är ute efter nya förmågor och ett smickrande erbjudande infinner sig. (Och den unge mannen med författardrömmar kommer nästan ihåg lydelsen ordagrant drygt femtio år senare.). En framtid som novellskrivare visar sig vara en dröm, den enda egentliga novell som håller, i vilken han går utöver hantverket till ett personligt uttryck, visar sig vara alltför utlämnande för att kunna publiceras. Detta synes avsluta effektivt de skönlitterära ambitionerna, som senare skulle tillfälligt återupplivas i ett halvhjärtat poesiskrivande under de första universitetsåren². Nej, Liedmans forte är att kunna läsa oigenomträngliga texter och sedan kunna kommentera dem livfullt och övertygande. En talang som lätt kan missbrukas.

Det svenska akademiska livet fram till 60-talet, framstår som idylliskt, och speciellt det humanistiska, även som provinsialt. Det var få studenter och den personliga kontakten med professorn var mer eller mindre självklar. Friheten att välja och bedriva sina studier var i princip total, och pressen på genomströmning obefintlig. Att vara vid ett universitet var ett tillstånd, ofta ett mycket behagligt sådant, och många personer utsträckte tillvaron till att omfatta större delen av livet. (De så kallade överliggarna, långtifrån alltid studie-misslyckade personer om även i många fall lidande av mentala krampstillstånd.). Liedmans förflutna som privatist låg knappast honom i fatet, utan tvärtom; även om den uteblivna skolgången gav upphov till vissa sociala problem, dock av ganska trivial art, som han insiktsfullt noterar. Att göra karriär inom universitetsvärlden var dock svårare. De ekonomiska förutsättningarna var rigida, tjänstestrukturen var i stort sett fast och endast i undantag expanderbar. Att bli professor innebar i princip att vänta ut den innevarande tills denne pensionerades, eller än bättre, dog i förtid. Det akademiska överskottet kom gymnasierna till godo, vilket knöt dessa närmare till akademien, men kanske inte alltid utan en viss bitterhet från de länkande lärarnas sida. Detta fria och idylliska liv företrädesvis bland de fria fakulteterna kom till ett abrupt slut på 70-talet via UKAS och PUKAS reformer med avsikt att strömlinjeforma den högre utbildningen. Det mötte stort motstånd från såväl höger som vänster, men genomdrevs av socialdemokratin med centrumväljares stöd.

Efter diverse irrfärder in i litteraturen och religionshistoriens område (Liedman skriver uppskattande om den förtrogenhet med Bibeln han då skaffade sig) hamnar han till sist i filosofin. Det akademiska livet inom historia och litteraturkunskap var av nödvändighet ganska provinsialt med tanke på den svenska betoning dessa ämnen naturligt begåvades med, inom filosofin däremot, öppnades ett fönster mot yttervärlden, och författaren kom

² Mellan konst och hantverk föreligger ett svalg. En hantverkarens första riktiga kontakt med konsten är icke sällan en skrämmande brännande upplevelse, som resulterar i ett skyende iväg från elden.

bland annat i direkt kontakt med en filosof med personliga kontakter till Wienercirkeln³. Författaren fördjupade sig i Marx (och Engels) och i denna fördjupning och efterföljande expertis vilar hans vetenskapliga legitimitet. Liedman var intresserad av Marx framför allt som filosof och till en viss del historiker, och inte såsom en samhällsomdanande guru. Detta är en distinktion som är väl värd att göra, ty under 60-talet låg hans intresse mycket väl i tiden. Liedman engagerade sig dock aldrig politiskt, även om han som väljare och ideolog, självklart intog en vänsterståndpunkt (inte ovanligt för personer med frikyrkerlig eller lågkyrkelig bakgrund). I sina memoarer tar han avstånd från den tidens testuggare och ser med tillfredsställelse på C.H.Hermanssons ambitioner att modernisera det svenska kommunistpartiet till ett modern vänsterparti som skulle rensa ut (just det, 'utrensning' tycks vara oundvikligt i vänsterpartier (liksom i extrema höger rörelser)) fundamentalisterna. Liedmans politiska ideal utgjordes av den så kallade Eurokommunismen, som började framträda på 70-talet på framför allt italiensk mark med speciellt den i förtid avlidne italienske kommunisten Berlinguer som portalfigur⁴. Dock dess stjärna har varit i dalande och den har inte överlevt 90-talets marknadsliberala triumfer. Nu bör man i princip vara på sin vakt när det gäller en författares beskrivning av sitt liv. Hur mycket skönskrivning (ofta långtifrån medveten) innehåller inte en sådan? Skulle Liedman lika ivrigt betonat sin politiska likgiltighet om historien hade tagit en annan vändning? man behöver inte ljuga eller ens marginellt förvanska fakta, det räcker bara med ett något anorlunda urval för att antyda en helt annan bild⁵. Dock personligen misstänker jag starkt att den bild han skisserar är psykologiskt riktig, en man med ett sådant temperament skulle inte finna sig väl tillrätta bland slagord.

Författaren har i sina memoarer ett ypperligt tillfälle att närmare redogöra för varför Marx skall vara intressant även för icke-Marxister. Ett exempel på ett sådant är begreppet alienation (Verfremdung) som det tar sig i uttryck i övergången från hantverk till manufaktur oundvikligt i en kapitalistisk ekonomi. Författaren väljer dock att endast nämna det och inte utvidga det ytterligare. Det är något beklagansvärt, begreppet har även relevans i icke direkt ekonomiska sammanhang, som i den oundvikliga driften till specialisering som mer och mer utmärker forskarens vardag, speciellt den naturvetenskapliges. Liedman tar även upp Darwins utvecklingsläras betydelse för forandet av sin materialistiska åskådning och dess relevans till Marx. Även här låter han det hänga i luften. På vilket sätt har Darwinismen influerat Marxismen? Evolutionsläran är helt amoralisk, dess filosofiska bidrag är att förklara hur 'design' kan uppkomma utan hjälp av en intelligent 'designer'. Såsom filosofisk livsåskådning leder den till en extrem naturalistisk vision, som även dess mest entusiastiska förespråkare tar avstånd ifrån⁶. Marx är som bekant en moralist, som lägger

³ Wienercirkelns positivisterna är nu helt 'ute' och Liedman närde väl aldrig någon speciell kärlek för dess tänkande. Men detta är 'besides the point', det viktiga var den internationella fläkten denna kontakt bidrog till.

⁴ Kommunismen i Italien var stark, liksom något tidigare även i Frankrike, där den hade intagit de nischer som i andra väst-europeiska länder hade ockuperats av social-demokratien. Den franska vänsterrörelsen kidnappades av den forne högermannen Mitterand, och har väl därefter aldrig helt återhämtat sig.

⁵ En av mina kolleger berättade för mig att under sin lundatid var Liedman känd som en rabi marxist. När jag berättade detta för den senare skrattade han gott.

⁶ Dawkins, som i sin 'The Selfish Gene' renodlar Darwinismen till sin yttersta logiska konsekvens, men

idagen en indignation långt utöver vad filosofer i allmänhet har tillåtet sig. Popper, som i mångt och mycket är kritisk mot Marx, skriver mycket uppskattande om Marx fönyelse av den kristna moralläran, som stelnat under självbelåten viktorsansk teologi⁷. Med andra ord, Marx gör en åtskillnad mellan natur och kultur och indikerar att den mänskliga kulturen har både ett egenvärde och en oberoende existens. Hur rimmar detta med en konsekvent materialistisk världsåskådning? Liedman indikerar inte ens att här föreligger en intressant konflikt, utan nöjer sig med att påpeka att hans anammande av Darwinismen har varit fundamentalt för hans uppskattning av Marx. Kanske detta är ett ämne som kräver sin egen bok⁸?

Den akademiska karriären var ännu inte på 60-talet en självklar rättighet för den som var beredd att viga sitt liv åt dess aktiviteter. Efter en tidig doktorsdisputation⁹ gör han ett mellanspel under ett antal år som kulturredaktör på Sydsvenskan. Detta ger en större trygghet samt ett mera välbetalt värv, än vad det akademiska kan erbjuda honom för tillfället. Det är något som också passar honom, drömde han inte i sin ungdom att vara författare? Det är en annan värld, en raskare, mindre eftertänksam, där en skrift författas på några timmar, trycks övernatt, läses (i princip) av en stor skara, och glöms till nästa dag, som kräver en ny ansträngning. Detta är ett liv som fascinerar, och uppenbarligen ett gott och välkommet avbrott från det akademiska livet, som dock finns där i bakgrunden (det är inte så långt mellan Malmö och Lund) och skeppen tillbaka brännes inte. Redaktörskapet inträffade i slutet av 60-talet, en dynamisk och exalterad tid, med begrepp myntad av specifika årtal. Vietnamrörelsen blir till en folkrörelse (på gott och ont), det så kallade gamla bryts mot det nya, en revolution, kanske inte så mycket politiskt som mode och umgängesorienterad inträffar¹⁰. Liedman är mitt inne i den, vilket leder till ofrånkomliga konflikter med ägarna till tidningen och dess mera konservativa medarbetare. Konflikter som dock lätt slätas över, och som i ett fall leder till en reportageresa ner till Pragvåren 1968. Denna resa leder till en serie artiklar, i vilken författaren förklarar att ryktet om en sovjetisk intervention är obefogat. Tyvärr översätts dessa artiklar inte till ryska...

som avslutar med att uppmana mänskligheten att frigöra sig från 'genernas tyranni'. Uppenbarligen stödjer han sig härvidlag på ett moralbegrepp som transcenderar naturalismen. Hur har detta framkommit? Genom den naturliga urvalet (genernas tyranni)?

⁷ Poppers Magnus Opus, 'The Open Society and its Enemies' tas av många som en svidande vidräkning av Marxismen, med att nedrivande av Plato från dennes pedestal som en uppvärmning. Verkligheten är som vanligt betydligt mera nyanserat än ryktet.

⁸ Idéhistoriskt är det mycket intressant hur mycket Darwin inspirerades av upplysningstidens ekonomiska tänkare, som t.ex. Malthus. Laissez-faire ekonomin och det naturliga urvalet passar som hand i handske. Den marknadsliberala ekonomin betonar evolutionen i motsats till revolutionen. Men det är väl knappast det som Liedman har i tankarna?

⁹ Dock kanske ej lika fullt tidigt som författaren hade först drömt om.

¹⁰ Hobsbawm uttrycker en förvåning över denna så kallade revolution. Vad revolterade folk egentligen emot? Hur mycket allvarligare och mera politiskt var inte läget för den unga generationen på 30-talet, med framväxande fascism. Man kan notera att det spanska inbördeskriget resulterade i tusentals frivilliga, många av vilka mötte döden, men inte en enda person for till Vietnam för att fysiskt stödja de motståndsrörelser de så romantiserade. Hade FNL och den Nordvietnamesiska makthavarna välkomnat dem? Troligen inte. De hade säkert ställt till bara mer problem.

Liedmans akademiska karriär skulle inte bli inom filosofin utan i det smått suspekta ämnet idéhistoria. Nåja, om detta är vad som krävs så är det bara att finna sig i det, och Liedman tenterar pliktskyldigast av de elementära kunskaper en student förväntas förvärva i det ämne han står i begrepp att bli professor i. Idéhistoria är uppenbarligen inte ett akademiskt kärnämne, inte i den meningen som filosofi, historia eller rentav litteraturhistoria kan sägas vara, och då inte bara som resultat av historiska tillfälligheter. Det är istället vad som så högtidligt kallas ett tvärvetenskapligt ämne. Och vart går det på tvären emot? Uppenbarligen filosofi och historia. Det är givetvis inget fel med detta. Men idéhistoria tycks vara lämpat framför allt för essäskrivandet, och essän är att förena en vetenskaplig förankrad expertis med litterär gestaltning, och som sådant ett omistligt inslag i det intellektuella livet. Men som sådant kräver det en viss mognad och solid förankring i en akademisk kärnaktivitet, och därmed kan man undra om det är så lämpligt som avhandlingsämne. Mycket riktigt under sina första år upplever Liedman en viss vilsenhet när det gäller att ta sig an studenter och handleda dessa. Med åren vänjer han sig och lyckas driva igenom en försvarlig samling av doktorander tack vare en stor nypa entusiasm, inte bara inför ämnesområdena som sådana utan även för sina adepters begåvningar och kapaciteter. Detta tillhör visserligen en av handledarnas plikter och man kan inte klandra honom för att så förtjänstfullt ha utträttat dem; men å andra sidan kan man ur ett vidare perspektiv reflektera över fenomenet akademisk förströelseforskning, av vilket idéhistoria endast utgör en liten och ganska oskyldig del. Typiskt nog återfinnes de framgångsrika studenterna senare som administratörer i universitetsvärlden. Doktorandtiden och avhandlingsarbetet var uppenbarligen inte bortkastade år utan innebar ett personligt förverkligande och växande, och kanske man inte skall ha högre ambitioner för akademiska avhandlingar i allmänhet.

Idéhistoriker eller inte, det är som humanist Liedman finner sin akademiska och intellektuella identitet. Han är också befriande klar över vad humanismen innebär och vari dess berättigande ligger. Han tar avstånd från den smått patetiska instrumentalism som många humanister har ägnat sig åt. Om humaniora har något värde så ligger det först och främst i dess egenvärde. Historia är viktigt, inte för att det kan öka produktiviteten, utan för att mänsklighetens historia tillhör vår identitet som människor, som Collingwood formulerar det, och utgör därmed en lockelse för många av oss. Likadant med filosofin. Dess klassiska problem kan ställas, om inte alltid formuleras, av barn, vilket är ett tecken på dess ofrånkomlighet. Att vara humanist betyder att vara fascinerad av människan och dennes föreställningar. Detta gör än inte till en bättre människa, ej heller till en godare och hjälpsammare människa, inte heller till nödvändigtvis en förståndigare och produktivare. Men de som upplever denna fascination kan inte undkomma den, och varför skall det vara mindre angeläget att ge denna fascination ett utlopp än att ge den materiella konsumtionen ett sådant? Det senare brukar ju aldrig riktigt ifrågasättas.